

I. Міграція як об'єктивний вимір глобалізаційних процесів

УДК 008:327.1(4)

Ірина Алексєєнко

Міграція, регіони і регіоналізм в історичній динаміці

Розкривається специфіка соціокультурних трансформацій у Східній Європі в умовах глобалізації. Аналізуються основні вектори впливу глобалізаційних процесів на функціонування державних інститутів, релігійні цінності, самоідентифікацію локальних груп та самовизначення мігрантів у місцях перебування.

Ключові слова: глобалізація, регіон, трансформація, світова політика, регіоналізація.

The specificity of social and cultural transformations in Eastern Europe under the conditions of globalization is shown in this article. The basic vectors of influence of the processes of globalization on functioning of state institutes, religious values and self-identification of local groups as well as self-identification of the migrants on the places of their stay are examined.

Keywords: globalization, region, transformation, world politics, regionalization.

Взаєморозвиток і взаємовплив процесів глобалізації та регіоналізації в їхніх сучасних формах приховують в собі немало суперечностей, ламають багато сталих уявлень і теорій, стають предметом гострих дискусій в академічних і ділових колах, на міжнародних форумах, де нерідко зустрічаються різні, деколи прямо протилежні думки, оцінки, прогнози.

Перспективи розвитку людської цивілізації, які інтенсивно обговорюються на початку третього тисячоліття разом з питаннями науки, техніки, культури неабиякою мірою зачіпають проблеми взаємовпливу глобалізації і регіоналізації, інтеграції, незаконної міграції, культурної ідентифікації національних меншин в сучасному глобалізованому просторі.

У теорії міжнародних відносин обґрунтування регіонального простору міститься в концепціях взаємопересічних суверенітетів, співтовариства безпеки, в критиці етноцентризму, в пошуках теоретиками неореалізму, неолібералізму і постмодернізму адекватного визначення безпеки, в прикладних дослідженнях пост-біполярного світу. Таким чином, феномен регіонального простору входить в одну з найскладніших проблем теорії міжнародних відносин і займає сьогодні найбільший обсяг як в переговорному процесі, так і в стратегічній діяльності – становленні нового міжнародного порядку. Як фрагмент глобального соціуму, регіон має здатність інтегрувати, розмежовувати, розподіляти, організовувати і трансформувати, тобто наповнювати абстракцію глобальної взаємозалежності реальним змістом. У той самий час специфічні властивості регіону дозволяють бачити в ньому інструмент концентрації і дисперсії політичної влади акторів міжнародних процесів, трансформації просторових форм, що індукуються чинником глобальності.

Сьогодні глобальний розвиток підштовхує країни до виходу за межі усталених рамок розвитку, а знищення старих зв'язків перетворюється на реальну загрозу, яка змушує формувати почуття нової причетності: до нової демократичної держави, до нової нації, до нового співтовариства громадян, до нової міжнародної політичної спільноти, але головне при цьому – не втратити зв'язок зі своїм регіоном.

В останні десятиліття виникають нові форми регіональних політичних відносин та інститутів. Їх конструювання й осмислення відбувається в контексті парадигми «проектного підходу» та в межах категорій «регіонального будівництва» [6, р. 37], «горизонтальних форм взаємодії між партнерами», «гнучкості», «мережевої концепції», «децентралізації» тощо.

Саме в успішній регіоналізації низка дослідників вбачають основу інституційного втілення політичного принципу федералізму. В центрі сучасного проекту «Нового регіоналізму» знаходяться ті регіони, де національні держави вже не є головними і єдиними акторами, які визначають умови співпраці й інтеграції. Якщо «традиційний» регіоналізм був зорієнтований на вирішення чітких функціональних завдань у сферах економіки та безпеки, то «новий» регіоналізм є більш багатовимірним: він включає як економічний, політичний, так і соціальний та культурний аспекти [3, р. 6–7].

З одного боку, роль регіонів, що змінилася, свідчить про детериторіалізацію соціальної взаємодії і пост-національний характер європейської політичної сцени. З іншого боку, вона вказує на те, що регіональні процеси «ретериторіалізують» простір, оскільки саме регіональна конструкція взаємодії дозволяє ефективніше, на відміну від традиційної національної держави, вирішувати практичні питання в умовах глобалізації. На нашу думку, це є дещо інша форма репрезентації влади: вона не обов'язково виходить з верховенства національної держави, але разом з тим і не розчиняється в глобальній динаміці [2, с. 10]. Регіоналізм у такому розумінні є втіленням принципу «відмінності» [7, р. 10].

Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники І. Бусигіна, Л. Вардомський, В. Гельман, С. Голунов, Д. Замятін, Н. Межевич, Л. Смирнягін та ін. розглядають регіональну ідентичність як головний функціональний елемент у процесі конструювання соціально-політичного простору регіону [1]. Регіональна ідентичність задає межі соціально-політичної дії різнорівневих акторів. Ідентифікація суб'єкта з територією стає інструментом соціально-політичної мобілізації, тому усвідомлення важливості цього політичного ресурсу відбувається досить активно. Регіональний інтеграційний процес, на відміну від глобального, – це міждержавне об'єднання. Його завдання: 1) сприяти національному економічному розвитку, створюючи більш широке й захищене від гнітючої зовнішньої конкуренції поле дії для національного капіталу; 2) стимулювати розвиток економіки, підвищення її ефективності; регулювати розв'язання соціальних проблем; 3) вибудовувати узгоджені регламентовані відносини з іншим світом як колективного суверенного суб'єкта.

Однак, якщо стосовно зовнішнього світу регіональні об'єднання виступають як більш-менш єдиний правочинний суб'єкт, то всередині них так само, як і на глобальному

рівні, відбуваються процеси кристалізації економічної сили й політичного впливу провідних країн або однієї домінуючої держави, що виступає в ролі локомотива. Країни-лідери, звичайно, є ініціаторами об'єднання, створюючи силове поле, що притягує невеликі держави, для яких включення в глобальну економіку як члена інтеграційних союзів виявляється кращим, ніж орієнтація на глобальні критерії ефективності. Частина повноважень, передана національними державами на регіональний і субрегіональний рівні, здійснюється при збереженні правової оболонки, а також основних економіко-правових функцій держави у складі регіонального об'єднання під правовим захистом більш високого рівня. Але частину економічної самостійності держави втрачають у складі регіональних союзів. Таким чином, регіональні економічні об'єднання – це ніби глобалізовані лінії-простори, які своєрідно взаємодіють із загальносвітовим простором [5, р. 18–19].

Можна констатувати, що економічний інтеграційний процес не є єдиною домінуючим на глобальному й регіональному рівнях. Розриви й диспропорції, економічна поляризація й диференціація є неминучим наслідком нових відтворювальних взаємозв'язків глобально функціонуючого капіталу. Міжнародні організаційно-економічні угруповання, що виникають при цьому на регіональному й субрегіональному рівнях, є відповіддю на цю нову функціональну структуру глобальної економіки і несуть у собі заряд не тільки інтеграційних, а й нових дезінтеграційних тенденцій і конфліктів. Тому неминучим є посилення регіональної неоднорідності світової економіки. «Все йде до того, що місце світових держав займуть економічні блоки з глибокою інтеграцією. Чотири претенденти в особі НАФТА, ЄС, МЕРКОСУР й АСЕАН вже означилися. Якщо в 1992 р. на 10 найбільших держав припадало 67% сукупного ВВП світу, то в 2002 році на ці чотири угруповання й п'ять країн (Японію, Китай, Індію, Південну Корею, Австралію) – вже не менше 83% ВВП і 67% світового населення» [4, р. 89].

Таким чином, національно-державна система світу поступово витісняється регіональною поліцентричністю, що створює особливі загрози для виключених з інтегрованих спільностей країн. У зв'язку з цим необхідно також здійснити більш детальний аналіз і оцінку процесів, що відбуваються на регіональному рівні.

Чим гостріші проблеми, створювані глобалізацією, тим сильніші надії країн на регіональне відокремлення, на спільний захист інтересів (політичних і економічних) шляхом утворення нових інтеграційних союзів. Більше того, в одній з публікацій В. Відеман навіть порушив питання про «природне відмирання національно-визвольних і революційних рухів», у зв'язку з ейфорією, що охопила всі країни, глобальних і регіональних інтеграційних процесів.

Посилаючись на конкретний історичний приклад – країни Східної Європи й Близький Схід, де ці рухи були особливо потужні, і де нині утворився цілий ряд незалежних національних держав, він зазначає: «Вільні сьогодні нації більшості цих країн сплять і бачать, як би скоріше знову ввійти в транснаціональну «ліберальну імперію» Євро-союзу – з єдиною валютою, уніфікованим законодавством і... майже повною відкритістю внутрішніх ринків». Більше того, ідеалізується минулий досвід. Чехи, угорці й хорвати «з гордістю підкреслюють своє колоніальне минуле в складі Габсбурзької монархії», а прибалти хизуються «германо-шведським корінням власної культурно-історичної ідентичності». Життя в європейській наддержаві видається

таким привабливим, що країни готові пожертвувати своєю незалежністю, аби тільки ввійти в нову «ліберальну імперію». І в складі такої імперії, припускає В. Відеман, яка виникне в результаті глобалізації, повинні припинитися всі «національні суперечки». Наприклад, після входження в ЄС Туреччини «курдську проблему як рукою зніме»; припиняться національні суперечки в Грузії, якщо вона також увійде в Євросоюз; і навіть Ізраїль «змушений буде відмовитися від політики апартеїду стосовно палестинців, а ті, у свою чергу, – від ідеї знищення єврейської держави». Сам європейський проект у цілому розглядається ним як зразок для країн інших континентів, а ідея національної держави – як пережиток суспільних відносин класового індустріального суспільства в століття постмодерну. Тому відкидається й такий консервативний фактор, який гальмує суспільний процес, як збереження національно-культурної або релігійної ідентичності.

Залишається остеронь, щоправда, невелике запитання: до якої стадії «розмивання національної ідентичності» варто зарахувати незатухаючі конфлікти й боротьбу басків (Іспанія), північних ірландців (Велика Британія), корсиканців (Франція)? Справа в тому, що з глобалізацією ідея «плавильного котла» націй, що має свої коріння в США, дедалі частіше проектується на весь інший світ. Проте ідея ця не має перспективи. Вона відкидається навіть таким жорстким конституційно-державним об'єднанням, як Євросоюз. Чи можна уявити собі, наприклад, що коли-небудь німці, французи або іспанці відмовляться від своїх «традиційних форм колективістської солідарності» (за В. Відеманом) на користь винятково загальноєвропейської емансипації? Звичайно, ні. Так що ж залишається? Залишається економічний прагматизм, що поєднує нації, підкріплюється й підсилюється політично, але при збереженні національно-культурної й державної структурованості членів союзу. І саме це становить найбільш міцну основу існуючого Євросоюзу і його еволюції. Концепція «національного розвитку» – це дітище XIX–XX ст. Вона була перевірена історією на практиці, і в результаті була прийнята передовими країнами як універсальна ефективна капіталістична модель. Її атрибути: національна держава, законодавча база, національна промисловість, національна буржуазія, кордони, загальний військовий обов'язок, загальна пенсійна система, національні системи освіти й охорони здоров'я.

На початку XX ст. пройшла перша хвиля національно-державного самовизначення, а після Другої світової війни – друга хвиля руху за незалежність, в результаті чого звільнилися й одержали державність практично всі країни, які були готові дотримуватися цього напрямку. Однак, універсальні західні моделі державності для багатьох з них виявилися мало-ефективними: відсутність досвіду, кадрів, нестача ресурсів, технологій і капіталів, структурні диспропорції в економіці й багато чого іншого перешкодили більшості з них із успіхом застосовувати західний досвід у себе і створити настільки ж ефективно працюючі національні державні моделі організації громадського життя. Рецидиви цієї нездатності й відсталості мають різний прояв.

З одного боку, в умовах глобалізації у периферійних країнах спостерігається природна схильність до регіональної й субрегіональної інтеграції, для використання її переваг в економічному розвитку і зміцнення колективної, блокової позиції в обстоюванні власних інтересів у відносинах з великим транснаціональним капіталом й інтеграційними угрупованнями індустріальних країн.

З іншого боку, здебільшого такі об'єднання виявляються слабкими, тобто спроби йти шляхом західноєвропейської інтеграційної моделі не надають очікуваного ефекту. Майже загальне сподівання на торгово-економічні союзи й навіть соціально-політичні блоки як на панацею від лих і катаклізмів глобального турбокапіталізму приносить таке ж розчарування, як і ідеалізація західноєвропейської державної моделі. Європейська інтеграція дала, дійсно, відмінні результати в конкретних історичних і економічних умовах. Але переносити її в інше середовище, в інші умови й час як «чергову універсальну парадигму розвитку, стовпову дорогу цивілізації – значить знову піддатися спокусі простих рішень – простих рішень епохи постмодерну» [4, р. 52].

Варто визнати, що периферія в цілому, тобто її колишня консолідація періоду національно-державного самовизначення, сьогодні поступово змінюється станом роз'єднаності, розшарування й своєрідної «дифузності». Ненадійність і безперспективність створення власних союзів підштовхує малі держави до того, щоб стати «під крило» успішних держав, включившись у їхні регіональні союзи з динамічними лідерами. Це прагнення збігається з посиленням уваги індустриальних країн, а також гігантів (Китай, Індія) до залучення у сферу свого впливу малих держав, які володіють тими або іншими ресурсами. У Східній Азії, наприклад, перехрещуються інтереси Японії, Південної Кореї, Китаю та ін., спостерігається строкатість і розмаїтість регіональ-

них і субрегіональних економічних блоків, зон, союзів, що розвиваються тут.

Таким чином, дедалі яскравіше проявляються відмінності у мотивах утворення регіональних об'єднань і розмаїтості їхніх форм. Більше того, можна стверджувати й про неоднороззначність економічних наслідків таких союзів для їх окремих членів.

1. Бурдые П. Идентичность и репрезентация: элементы критической рефлексии идеи «региона» / П. Бурдые // *Ab Imperio*. – 2007. – № 3. – С. 45–60. 2. Современные глобальные трансформации и проблема исторического самоопределения восточнославянских народов / Ч. С. Кирвель и др. – Гродно, 2008. – 279 с. 3. Hettne B. Globalization and the new regionalism: the second great transformation / B. Hettne // *Globalism and the New Regionalism* / Ed. by B. Hettne, A. Inotai, O. Sunkel. – Basingstoke: Macmillan, 2009. – P. 6–7. 4. Karpenko A. Religion in Public Life in Post-Soviet Russia: Discourse on the National Identity / A. Karpenko // *The Book of Abstracts, XIXth World Congress of the International Association for the History of Religions*. – Tokyo: IAHN, 2007. – 210 p. 5. Keating M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change / M. Keating. – Cheltenham: Edward Elgar, 2008. – P. 85 (Цит. по: Бусыгина, И. М. Политическая регионалистика. – 161 с.). 6. Neumann I. B. A Region-Building Approach to Northern Europe / I. B. Neumann // *Review of International Studies*. – 2008. – № 20. – 123 p. 7. Tassinari F. Security and Integration in the EU Neighbourhood: The Case for Regionalism / F. Tassinari // *CEPS Working Document*. – July 2005. – № 226. – P. 10.

УДК 331.556(477)

Валентина Брацюн

Трудова міграція українців: російський контекст

В статті розглядаються особливості трудової міграції громадян України до Російської Федерації з моменту здобуття Україною незалежності. Автор здійснює порівняльний аналіз становища українських мігрантів в Росії та країнах Європи.

Ключові слова: трудова міграція, українські емігранти, Російська Федерація, Європа.

The article deals with some features of labor migration of Ukrainian citizens to the Russian Federation since Ukraine is independent. The author provides a comparative analysis of the state of Ukrainian migrants in Russia and in Europe.

Keywords: Labour Migration, Ukrainian Immigrants, Russia, Europe.

З 1990-х рр. Російська Федерація була одним із основних центрів тяжіння трудових мігрантів – громадян України. В межах СРСР економічний дисбаланс між союзними республіками дещо згладжувався, проте після розпаду СРСР українці зіткнулися з гострою проблемою безробіття, затримок з виплатою заробітної платні і зубожіння, що змусило їх шукати заробіток за кордоном. Привабливість РФ як країни-реципієнта була зумовлена наступними чинниками:

- краще економічне становище РФ у порівнянні з Україною (так, станом на 1995 р. середній рівень заробітної плати по РФ складав 117\$ на місяць і двічі перевищував цей показник по Україні – 56\$ [11, с. 37]);
- географічна близькість РФ та безвізовий режим між країнами;
- значна потреба в окремих регіонах РФ у кваліфікованих працівниках та працівниках середньої кваліфікації на будівництві, у промисловості, транспорті тощо;
- володіння російською мовою більшістю українців;
- схожість деяких рис російського і українського менталітетів, певна релігійна та культурна близькість;
- більшість українців не сприймали РФ як закордон, багато українців мали в РФ друзів, родичів чи знайомих, які допомагали знайти роботу чи облаштуватися на новому місці.

Порівнюючи РФ і європейські країни, не так давно відділені від України залізною завісою, адаптація в РФ відбувалася значно швидше. Так, за даними моніторингу Інституту соціології НАН України, станом на 2001 р. 40% українців мали родичів, які проживали на території РФ – у 22% мешканців західного регіону, 39% – центрального, по 47% – східного та південного регіонів [16, с. 280 281]. Також перебування в РФ могло здаватися громадянам України безпечнішим у порівнянні з Європою, адже знання мови країни-реципієнта давало можливість легше вийти із складних ситуацій.

У свою чергу, російських роботодавців у трудових мігрантах з України приваблювала їхня «безпроблемність» у порівнянні з кавказькими та азійськими мігрантами. Російські дослідники характеризують українських працівників як «законослухняних, професійних, близьких росіянам у мовному, культурному і релігійному відношеннях та таких, що добре інтегруються в приймаюче суспільство» [9, с. 80]. Також українці досить успішно конкурували з місцевими робітниками, оскільки при однаковій кваліфікації вони характеризувалися вищим рівнем трудової дисципліни, якіснішим виконанням роботи і, при цьому, погоджувалися працювати за зниженими розцінками [11, с. 37]. Ситуацію, що склалася, ілюструє зауваження московських роботодавців,